

Łukasz Kwadrans

Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, Uniwersytet Śląski w Katowicach

E-MAIL: lukaszkwadrans@poczta.fm

Propozycje projektowania zmian w stereotypowym postrzeganiu Romów w Polsce XXI wieku na przykładzie działalności Fundacji Integracji Społecznej PROM

STRESZCZENIE

W tekście autor wskazuje na przyczyny stereotypowego postrzegania Romów, konsekwencje takich postaw, a także proponuje możliwości aktywnego przeciwdziałania i zmiany obecnej sytuacji. Dokonuje analizy wybranych pojęć związanych z odmiennością kulturową. Prezentuje przykłady stereotypów, przyczyny braku akceptacji, społeczną sytuację Romów. Jako propozycję zmian w stereotypowym postrzeganiu Romów w Polsce wskazuje na działania Fundacji Integracji Społecznej PROM. Opisuje projekt kampanii społecznej realizowany przez tę organizację, a także wyniki badań ewaluacyjnych po zakończeniu jego części.

SŁOWA KLUCZOWE: Romowie, stereotypy, nietolerancja, nierówność, kampania społeczna, edukacja międzykulturowa.

Negatywne, stereotypowe postrzeganie Romów funkcjonuje od dawna wśród obywateli krajów europejskich. Objawia się ono w opowieściach o kradnących czy oszukujących (nie tylko już muzykujących i wróżących) Cyganach/Romach¹. Niekiedy zjawisko obserwuje się także w aktach agresji i przemocy skierowanej przeciwko członkom tej zbiorowości, nierówności w dostępie do ochrony prawnej, zdrowotnej, kultury, edukacji, nietole-

¹ W tekście konsekwentnie postaram się stosować nazwę „Romowie” mając na myśli nie jej znaczenie etniczne, a raczej polityczne. Pomimo pewnych negatywnych skojarzeń językowych, jakie niesie ze sobą nazwa „Cyganie” bywa ona wciąż stosowana ze względów poprawności historycznej czy merytorycznej. Nie zapominając o zróżnicowaniu grupowym opisywanej społeczności, zastosuję nazwę „Romowie” w jej znaczeniu politycznym, zatem obejmującym wszystkie grupy romskie. Mam jednocześnie świadomość, że część z nich nie posługuje się tym etnicznym etnonimem. Więcej na ten temat w dalszej części tekstu, a także m.in.: A. Mirga, L. Mróz, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, PWN, Warszawa 1994, s. 266-267; S. Kaprański, *Naród z popiołów. Pamięć zagłady a tożsamość Romów*, Scholar, Warszawa 2012, s. 7, 77-135.

rancji i braku akceptacji dla ich odmienności kulturowej. Jednak o tym, jak silne i trwale zakorzenione są negatywne nastroje wobec Romów, świadczą co jakiś czas powtarzające się wydarzenia, przybierające rozmiary pogromów. Poprzedzone są one niekiedy sytuacjami o pozornie niewielkim znaczeniu, a mimo to doprowadzają do wybuchów aktów agresji, dyskryminacji, a ostatnio także morderstw, np. na Węgrzech².

Niebezpiecznym zjawiskiem jest stereotypowe myślenie o Romach przez przedstawicieli grup dominujących kulturowo w danym kraju (również w Polsce)³. Trudno jest zmienić taki sposób ich postrzegania ze względu na brak utrwalonych kontaktów bezpośrednich między przedstawicielami obu społeczności⁴. Wśród Romów wciąż zbyt mało jest wyemancypowanych jednostek, które swoją obecnością w życiu publicznym mogłyby kreować ich nowy, pozytywny wizerunek, wolny od uproszczeń, przekłamań, niedomówień⁵. W kolejnych badaniach społecznych ankietowani deklarują niechęć w stosunku do osób pochodzenia romskiego, a w sondażach opinii publicznej – Cyganie/Romowie – są wciąż najmniej tolerowaną mniejszością⁶.

W tekście zaprezentowane będą sposoby, możliwości, propozycje pracy nad zmianą postaw wobec Romów poprzez działania organizacji pozarządowych. Na początku wskazane zostaną również krótko zagadnienia związane z odmiennością kulturową i stereotypowym postrzeganiem Romów.

² Sześciu zabitych, w tym dziecko, wielu rannych, jeszcze więcej zastraszonych – to efekt serii rasistowskich ataków na Węgrzech w latach 2008-2009. Wszystkie ofiary to Romowie. Zarzuty postawiono czterem neonazistom. Rekonstrukcje tragicznych wydarzeń i przebieg procesu sądowego w sprawie morderstwa Romów na Węgrzech można odnaleźć w filmie *Wyrok na Węgrzech*, 2013, Węgry, Niemcy, reżyser: Eszter Hajdú, prezentowany w 2014 roku na 14. Międzynarodowym Festiwalu Filmowym Watch Docs, Prawa Człowieka w Filmie, oddaje również obraz sytuacji związanej z aktami agresji wobec Romów w tym kraju. Więcej: http://www.watchdocs.pl/2014/f/wyrok_na_wegrzech-film-5-pl.html [2.05.2015]; http://wyborcza.pl/1,75475,17105461,Glosny_film__Wyrok_na_Wegrzech____Romowie_sa_mordowani_.html [2.05.2015].

³ A. Stefaniak, M. Witkowska, *Społeczne kontakty Polaków, czyli czy znamy ludzi innych niż my sami i czy chcemy ich poznawać?*, Centrum Badań nad Upředzeniami, Warszawa 2014.

⁴ *Ibidem*, s. 7.

⁵ Charakterystykę społeczności romskiej można odnaleźć obecnie w wielu publikacjach, w tym m.in. w wybranych pracach autora: Ł. Kwadrans, *Edukacja Romów. Studium porównawcze na przykładzie Czech, Polski i Słowacji*, Wydawnictwo PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu i Fundacja Integracji Społecznej PROM, Wrocław – Wałbrzych 2008; idem, *Education of the Roma in the Czech Republic, Poland and Slovakia – gap confrontation between expectations and reality – comparative research*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2011; J. Balkowski, Ł. Kwadrans, *Romarising V4*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2014.

⁶ Por. M. Feliksiak, *Postawy wobec Romów w Polsce, Czechach, na Węgrzech i Słowacji. Komunikat z badań*, Warszawa, czerwiec 2008, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_104_08.PDF [2.05.2015]; A. Stefaniak, M. Witkowska, op. cit., s. 11, 18.

Zasygnalizowane będą problemy związane z ich aktualną sytuacją społeczną. W oparciu o konkretne działania organizacji pozarządowej, w dalszej części artykułu omówione zostaną propozycje aktywnego przeciwdziałania i zmiany obecnej sytuacji oraz samego postrzegania Romów. Opisane będą między innymi: projekt kampanii społecznej realizowany przez Fundację PROM oraz wyniki badań ewaluacyjnych. Wydaje się bowiem, że to właśnie instytucje trzeciego sektora wypełniają część zadań państwa w kontekście kształtowania harmonijnie funkcjonującego społeczeństwa, akceptującego odmienności kulturowe.

Odmienność kulturowa, sytuacja społeczna i stereotypowe postrzeganie Romów

W kulturze romskiej obcy (gadzio), nie-Cygan, nie-Rom, to osoba, która nie podlega *romanipen*⁷. Zwykle nie jest członkiem romskiej grupy etnicznej, ale może być również Romem, który nie żyje według tradycji i kultury romskiej. Tworząc swoją grupę etniczną, Romowie wykorzystują własną tożsamość, która pomaga im określić siebie i swą odmienną od innych⁸. Mają silnie ukształtowane wewnętrzne granice własnej grupy, wytworzone przez jej członków, a także narzucony z zewnątrz obraz siebie, oparty na stereotypach i usytuowaniu grupy w systemie społecznym. Ponieważ Romowie funkcjonują w sytuacji mniejszościowej, pozostają im dwa wyjścia: asymilacja lub wykluczenie i bycie marginalizowanymi. W wielu krajach Cyganie/Romowie postrzegani są jako grupa kontrkulturowa, która odrzuca normy i wartości społeczeństwa. Wraz z dostrzeganiem odmienności Romów, inność⁹ przeraża się w obcość znacznie płynniej wtedy, gdy dotyczy istotnych elementów systemu wartości danej zbiorowości. Stosunek grupy dominującej kulturowo do Romów zawiera równocześnie moment bliskości i dystansu (poznawczego

⁷ *Romanipen* wyznacza granicę etniczności, jest wykładnią tradycji romskich i obowiązuje wyłącznie wewnątrz społeczności. *Manusipen* to człowieczeństwo, to przestrzeganie norm romskich *romanipen*. Więcej na ten temat np. J. Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985, s. 175-199.

⁸ Por. J. N. Grzegorek, *Romowie – kulturowe postrzeganie innych etnicznych*, Związek Romów Polskich, Szczecinek 2007, s. 9-10.

⁹ Kategoria Inności w pedagogice ostatnio omawiana jest w wielu pracach, w tym zbiorowych, np.: *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. W poszukiwaniu pozytywnych*, I. Chrzanowska, B. Jachimczak, K. Pawelczak (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2013; *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Inny w przestrzeni społecznej*, B. Jachimczak, K. Pawelczak, A. Wojciechowska (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2014. W roku 2004 tematyka Inności dominowała w miesięczniku „Znak. Inny – Obcy – Bliźni” 2004, nr 1 (584), r. LVI, Kraków.

i emocjonalnego)¹⁰. W ten sposób rozumiana bliskość może z łatwością zostać zburzona przez najmniejszy element odmienności. Szczególnie w kontekście postrzegania Romów raczej jako migrantów, przybyszy w stanie konieczności znalezienia sobie miejsca, w sytuacji permanentnego kryzysu¹¹. Istnieje bowiem taki rodzaj obcości (najczęściej w sytuacjach konfliktowych), który z góry wyklucza wspólnotę na gruncie wartości ogólnych. Wówczas określenie obcy traci zupełnie znaczenie pozytywne – zostaje wykluczony z grupy. Natomiast wśród Romów dodatkowo można zauważyć zjawisko niesymetryczności więzi społecznej¹². Chcieliby oni przynależeć do grupy dominującej kulturowo i są przekonani, że mają do tego prawo, a równocześnie czują się odrzuceni przez tę większość. Można zatem przypuszczać, że obcość podmiotowa Romów jest niewielka, przeciwnie do obcości odzwierciedlonej¹³. Jednak współczesne społeczeństwa winny przyjmować taki rodzaj wspólnoty, który bierze odpowiedzialność również za Innego, konstytuuje się poprzez negatywną ideę usuwania dyskryminacji, uwzględniania marginalizowanych grup i jednostek, włączając ich w obręb stosunków opartych na wzajemnym szacunku¹⁴.

Stereotyp wydaje się koniecznym elementem wspólnego języka i kodu kultury. Najczęściej funkcjonujące stereotypy na temat Cyganów/Romów wiążą się z ich pochodzeniem, kulturą, specyfiką aktywności ekonomicznej. Dotyczą one także cech antropologicznych, sposobu myślenia, wzorów zachowania, relacji z Innymi. Istotne, w związku z podjętą problematyką, wydają się również stereotypy językowe. Pełnią rolę potocznych wyobrażeń w komunikacji językowej. Należy też podkreślić rozważania na temat stereotypu traktowanego jako pewna nadwyżka znaczeniowa (mamy tutaj do czynienia z konotacją emocjonalną). Najwyraźniej można coś takiego zauważyć w przypadku słowa Cygan, którego dodatkowym znaczeniem (oprócz nazwy członka zbiorowości cygańskiej) jest człowiek wędrujący, włóczęga. Czasami dochodzi nawet do zatarcia granicy między podstawowymi i dodatkowymi cechami słowa. Formą podstawową stereotypu jest jego nieprecyzyjność,

¹⁰ G. Simmel, *Obcy*, [w:] idem, *Socjologia*, PWN, Warszawa 1975, s. 509.

¹¹ A. Schutz, *The stranger. An essay in social psychology*, [w:] idem, *Collected Papers*, t. 2, *Studies in Social Theory*, Martinus Nijhoff, Hague 1976.

¹² S. Ossowski, *Wielogłowy lewiatan a grupa społeczna. O perypetiach pojęciowych w socjologii*, [w:] idem, *Dzieła*, t. 4, PWN, Warszawa 1967, s. 137-173.

¹³ E. Nowicka, M. Majewska, *Obcy u siebie. Luteranie warszawscy*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1993, s. 25.

¹⁴ J. Habermas, *Uwzględniając Innego. Studia do teorii politycznej*, PWN, Warszawa 2009, s. 9-10.

subiektywność generalizacji. Przykładami mogą być zdania: Cyganie to złodzieje i oszuści. Romowie nie chcą pracować.

Ze względu na to, że stereotypy często utożsamia się z uprzedzeniami i przypisuje się im funkcję wartościowania jednoznacznie negatywnego, należy zwrócić uwagę na dwie części składowe tego zjawiska. Nie można ograniczać opisu stereotypu do jego składników emocjonalnych, ale należy pamiętać także o jego funkcjach poznawczych. Oceny wartościujące są wtórne, mogą być pozytywne, a innym razem negatywne, mimo że odnoszą się do tego samego obiektu. Na uwagę zasługuje fakt, że znaczenia zakorzenione w języku są także utrwalone w świadomości społecznej, w danym okresie historycznym. Stereotypowy obraz świata jest zatem subiektywny. Tego typu szablony powstają w określonych sytuacjach życiowych i motywują do określonych działań czy zachowań. Stabilizują również obraz świata i programują wzory zachowań jednostki w ramach grupy społecznej. Jednak, poprzez opisywanie świata w sposób uproszczony, zmitologizowany, schematyczny, ideologizowany, mogą przeszkadzać w porozumiewaniu się wewnątrz grupy własnej, jak i w kontaktach międzygrupowych, czego często doświadczają Romowie.

Definicja grup mniejszościowych zawiera również uwagi związane z niekorzystną sytuacją takich społeczności, jak Romowie. Janusz Mucha wskazuje, że

mniejszość narodowa, to te grupy, które niezależnie od powodów, we względnie trwałe (z punktu widzenia danej analizy) sposoby różnią się pod względem kulturowym (a więc z uwagi na występujące w nich wzory zachowań i system normatywny) od grupy dominującej w danym społeczeństwie i które, w konsekwencji tego wyróżniania się, są w jakikolwiek sposób dyskryminowane¹⁵.

Wiele spośród praw i gwarancji ochrony zostało nadanych innym mniejszościom na mocy dwustronnych, prawnie wiążących umów międzypaństwowych, których Romowie, siłą rzeczy, nie mogą zawierać, a tym samym z nich korzystać. Oczywiście pozostaje ochrona ze strony instytucji międzynarodowych, jak ONZ, OBWE, Rada Europy czy Unia Europejska¹⁶.

Romowie są poddawani próbom asymilacji ze społeczeństwami dominującymi kulturowo. Brak jest nadal programów integracyjnych tworzonych

¹⁵ *Kultura dominująca jako kultura obca*, J. Mucha (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 10.

¹⁶ Opis polityki Unii Europejskiej wobec Romów można odnaleźć w pracy: M. Szewczyk, *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2013. Prawne gwarancje ochrony mniejszości wymienione zostały również np. w: M. Fijałkowska, *Integracja a kultura i religia imigrantów*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2010.

z udziałem Romów, a jeśli są, to mają wciąż charakter paternalistyczny, opiekuńczy i ubezwłasnowolniający. Mniejszość romska jest dyskryminowana, odmawia jej się praw równego dostępu do rynku pracy, opieki zdrowotnej, kultury czy edukacji. Zmiany wydają się niemożliwe bez poprawy sytuacji socjalnej i walki ze stereotypowym postrzeganiem Romów przez grupę dominującą kulturowo. Romowie są bowiem najbardziej bezbronną i jednocześnie najbardziej niechcianą wśród europejskich mniejszości, dotkliwie odczuwają to między innymi w krajach postkomunistycznych, również w Polsce. Zauważyć można rosnącą pauperyzację części Romów (co jest także efektem bezrobocia wśród nich), pogarszającą się kondycję zdrowotną, wciąż niski poziom wykształcenia wśród romskich dzieci, młodzieży, dorosłych. Nadal dominują tendencje do ich izolowania przez społeczeństwa poszczególnych krajów.

Dokumentowanie przypadków łamania prawa i dyskryminacji wobec Romów stało się zadaniem wielu romskich krajowych i międzynarodowych organizacji, również pozarządowych. Obszerna i ciągle rosnąca dokumentacja jest dostępna w postaci raportów. Obejmuje ona przypadki tzw. mowy nienawiści w mediach, przymusowego przesiedlania, odmawiania prawa do pracy, mieszkania i wstępu do pomieszczeń użyteczności publicznej. Wszystko z powodu przynależności etnicznej. Raporty wskazują także na gwałtowne ataki rasistowskich grup, takich jak neonaziści czy skinheadzi, a także ataki tłumów w różnych miejscowościach¹⁷. Odrębnym rodzajem dyskryminacji są przypadki brutalności policji, a wręcz sytuacje zaniechania przez nią ochrony Romów przed przemocą i atakami. Zauważyć też można pojawiające się na murach *graffiti* o treściach antycygańskich, rasistowskich¹⁸.

W wielu raportach Romowie skarżą się na stronicze, dyskryminacyjne i niesprawiedliwe stosowanie prawa¹⁹. Niewłaściwe postępowanie lub zupełny brak reakcji w wielu sprawach, także podczas śledztw i po ich zakończeniu w sądach, przyczyniają się do wrogiego nastawienia wobec Romów i czynienia z nich tzw. kozłów ofiarnych. Wśród romskich ofiar zaś wzrasta przekonanie, że administracji państwowej brakuje woli, by działać zgodnie z literą prawa²⁰. Takie przypadki wzmagają migrację Romów oraz niewątpliwie wpływają także na ich mobilizację etniczną. Znalazło to wyraz w zmierzaniu do utworzenia struktur organizacyjnych, posiadających osobowość prawną,

¹⁷ Zob. A. Mirga, N. Gheorghe, *Romowie w XXI wieku. Studium polityczne*, Universitas, Kraków 1998, s. 63–66.

¹⁸ Zob. M. G. Gerlich, *Graffiti a problem „obcego”*, „Dialog-Pheniben” 2001, nr 2/3.

¹⁹ Raporty dostępne są na stronach European Roma Right Centre, <http://www.errc.org/> [27.07.2015].

²⁰ Zob. A. Mirga, N. Gheorghe, op. cit., s. 63–66.

zdolnych do reprezentowania interesów romskich. Jest to możliwe dzięki większej liczbie rodzimej inteligencji, kształtowaniu się poczucia narodowego. Jednak trudne do obejścia są nadal podziały grupowe i rodowe.

Aktywność Fundacji Integracji Społecznej PROM na rzecz Romów

W dalszej części tekstu znajdzie się prezentacja jednej ze sfer działalności wrocławskiej organizacji pozarządowej, której celem jest zmiana wizerunku publicznego Cyganów/Romów i postaw członków grupy dominującej.

PROM skupia osoby zainteresowane niesieniem świadomej i skutecznej pomocy. Zajmuje się integrowaniem środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym, a zarazem wspiera oryginalne pomysły i działania związane z animacją tych grup. Organizacja porusza się na granicy obszarów edukacji, animacji kultury i pracy socjalnej²¹. We wrześniu 2003 roku założyła Centrum Edukacji i Kultury dla dzieci romskich i polskich na Brochowie. Wówczas był to jeszcze projekt pilotażowy. Obecnie prowadzi świetlice środowiskowe w kilku dzielnicach Wrocławia: na Brochowie, Muchoborze, w Śródmieściu i Starym Mieście. W świetlicach prowadzone są warsztaty teatralne i realizuje się projekt „Nowe pomysły na stare problemy”. Fundacja zrzesza wokół siebie pracowników oświaty, nauczycieli, animatorów kultury, terapeutów, pracowników naukowych, studentów i wolontariuszy, którzy na co dzień pracują w świetlicach środowiskowych w różnych dzielnicach miasta bądź realizują własne projekty autorskie na terenie Wrocławia. Do różnorodnych form aktywności organizacja stara się włączać nie tylko dzieci i młodzież, ale także dorosłych Romów. Przy realizacji polityki społecznej Wrocławia Fundacja współpracuje z licznymi organizacjami pozarządowymi²². Jest także inicjatorem portali internetowych o tematyce romskiej, które mają służyć propagowaniu idei zawartych w programie rządowym na rzecz Romów²³. Od początku funkcjonowania programu Fundacja PROM stara się realizować

²¹ Więcej na temat Fundacji PROM m.in. w: J. Balvin, Ł. Kwadrans, *Edukacja międzykulturowa w wybranych międzynarodowych projektach dotyczących Romów w Czechach, Polsce i Słowacji*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w Polsce wobec nowych wyzwań*, A. Paszko (red.), Stowarzyszenie Willa Decjusza, Kraków 2011; M. Dróżdź-Balkowska, *Realizacja rządowego Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce przez Fundację Integracji Społecznej „Prom”*, [w:] *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, J. Balvin, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2010; Ł. Kwadrans, *Education of the Roma...*; www.fundacijaprom.pl [2.05.2015]; www.jednizwielu.pl [2.05.2015]; www.romowie.info [2.05.2015]; www.viseg.radroma.com [2.05.2015].

²² M.in. z Dolnośląskim Stowarzyszeniem Romów, Stowarzyszeniem „Romani Bacht”, Towarzystwem Rodziców Dzieci Romskich „Nelo Drom – Nowa Droga”.

²³ romowie.info; visegradroma.com; jednizwielu.pl; romopedia.pl.

jego cele. W latach 2004-2010 zainicjowała ponad 80 projektów dla mniejszości romskiej. Organizowała spotkania międzynarodowe i konferencje. Pierwsze spotkanie w kwietniu 2005 roku zorganizowano w formie wyjazdowych warsztatów dla liderów społeczności romskiej oraz przedstawicieli władz samorządowych i organizacji pozarządowych, pracujących na rzecz Romów. Głównym celem było nawiązanie współpracy i wymiana doświadczeń z innymi organizacjami. Prezentowano wiele nowych sposobów rozwiązywania problemów narastających wokół mniejszości romskiej, alternatywnych metod pracy i współpracy z jej przedstawicielami²⁴.

Fundacja PROM od kilku lat jest jednym ze współorganizatorów oraz gwarantów cyklu międzynarodowych konferencji „InteRRa”, dotyczących problematyki mniejszości narodowych i grup marginalizowanych oraz metod pracy z tymi grupami. Głównym organizatorem jest Jaroslav Balvin oraz organizacja Hnutí R. W wyniku tej współpracy istnieje możliwość udziału w naukowych pracach zbiorowych w Czechach i na Słowacji. W efekcie powstały i zostały opublikowane prace z serii dotyczącej sytuacji Romów w krajach wyszehradzkich. Fundacja prowadzi obecnie działalność wydawniczą, propagując wiedzę o Romach oraz walcząc z negatywnym stereotypem Cygana/Roma wśród społeczności polskiej. Fundacja PROM, w ramach działalności wydawniczej, opublikowała w grudniu 2008 roku komiks ROMOWIE – ROMA – ROMANIES. HISTORIA W OBRAZKACH, w czterech wersjach językowych: polskiej, angielskiej, Polska Roma oraz Bergitka Roma. Autorzy ukazując historię społeczności romskiej w Polsce i Europie²⁵. Pod koniec 2009 roku, jako rezultat międzynarodowych spotkań, Fundacja wydała pierwszy zbiór prac naukowych i esejów pt. SITUATION OF ROMA MINORITY IN CZECH, POLAND AND SLOVAKIA, pod redakcją J. Balvina i Ł. Kwadransa. Celem publikacji było przedstawienie sytuacji i problemów, z jakimi boryka się społeczność romska w krajach wyszehradzkich. W roku 2010 powstał kolejny komiks, w którym w oryginalny sposób została przedstawiona historia Romów. Dzięki tej formie przekazu słowa pisanego, połączonego z kolorowymi ilustracjami, chciano pobudzić zainteresowanie czytelników, którzy

²⁴ Kolejne spotkania (Praga 2007, Nitra 2008, Budapeszt 2009, Spisska Nova Ves 2011, Sofia 2012, Hrusov – Rimoc 2013) stały się okazją do wymiany doświadczeń i dobrych praktyk, udało się stworzyć podstawę do opracowania wspólnej międzynarodowej strategii współpracy z mniejszością romską.

²⁵ Wydano prace Łukasza Kwadransa: *Edukacja Romów. Studium porównawcze na przykładzie Czech, Polski i Słowacji*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wałbrzych – Wrocław 2008; *Education of the Roma in the Czech Republic, Poland and Slovakia – gap confrontation between expectations and reality – comparative research*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2011.

z tematyką romską spotkają się po raz pierwszy. Interesującym wydawnictwem jest przygotowana przez Karola Parno Gierlińskiego obrazkowa publikacja (opr. graficzne Marek Rudowski) PROFESJE ROMSKIE, wydana we Wrocławiu w 2012 roku. W następnych latach, jako rezultat międzynarodowych spotkań, Fundacja wydała kolejne zbiory prac naukowych i esejów²⁶. Osobną formą jej działalności jest realizacja projektu wystaw i wydania albumu fotografii²⁷. PROM prowadzi prace nad powstaniem biblioteki wiedzy o społeczności romskiej w Polsce. Pracownicy gromadzą książki, czasopisma, materiały źródłowe, dokumenty. Katalogują także informacje na temat Romów, zamieszczane w prasie oraz Internecie.

Od stycznia 2010 roku Fundacja PROM jest jednym z partnerów projektu „Romowie i Gadziowie na jednym podwórku”. Pomysł Wrocławskiego Centrum Informacji i Rozwoju Społecznego skierowany jest do społeczności romskiej, a jego celem jest aktywizacja środowiska romskiego, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, poziomu edukacji, a także promocja kultury Romów. Projekt ten jest jednym z największych, realizowanych na terenie Wrocławia, na rzecz społeczności romskiej. Stanowi doskonały przykład współpracy pomiędzy jednostkami samorządowymi a organizacjami pozarządowymi. Fundacja PROM, w ramach tej propozycji, prowadzi też Punkty Aktywizacji Romów (specjalnie dobrane grono specjalistów udziela porad w zakresie prawa, edukacji, kultury, zdrowia oraz opieki społecznej).

Obecnie największym projektem jest kampania społeczna „Jedni z wielu” oraz towarzyszące jej inicjatywy – **romarising** i **romopedia**.

²⁶ *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, J. Balvin, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2010; *Situation of Roma Minority in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*, vol. 2, J. Balvin, M. Kowalczyk, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2011; *Roma in Visegrad Countries: History, Culture, Social Integration, Social Work and Education*, J. Balvin, Ł. Kwadrans, H. Kyuchukov (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2013.

²⁷ *ROMARISING. Ordinary People, Uncommon Lives... as seen by photographer Chad Evans Wyatt (ROMARISING. Bohaterowie kampanii społecznej Jedni z wielu w obiektywie Chada Evansa Wyatta)*, K. Gierliński, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2012. Na uwagę zasługuje również wydawnictwo pt. *Romowie. Dzieci Świata – niecodzienny poradnik dla nauczycieli*, M. Drózd-Balkowska (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2012. Najnowsze wydania zbioru fotografii z projektu romarising: eidem, *ROMARISING. Bohaterowie kampanii społecznej Jedni z wielu w obiektywie Chada Evansa Wyatta*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2014; eidem, *ROMARISING V4 Chad Evans Wyatt*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2014.

ROMARISING. Romskie Odrodzenie²⁸

Projekt fotografa Chada Evansa Wyatta pokazuje czeskich Romów przełamujących stereotypy swoimi postawami i pełnionymi rolami (album wydany w 2004 roku). To czarno-białe, proste, wręcz surowe fotografie (wzbudzające u odbiorców wiele emocji) pokazujące przedstawicieli mniejszości romskiej piastujących wysokie stanowiska, cieszących się społeczną akceptacją i szacunkiem. Podjęto działania zmierzające do realizacji tego pomysłu w Polsce. Autor został zaproszony do Wrocławia w 2007 roku, aby otworzyć swoją wystawę. Była to inspiracja do stworzenia analogicznego programu na polskim gruncie. Tak właśnie zrodziła się idea RomaRising.PL, Romskiego Odrodzenia. Przez cztery lata starano się o pozyskanie funduszy na realizację tej inicjatywy oraz gromadzono dane potencjalnych bohaterów z całego kraju. Dzięki wsparciu Ambasady Amerykańskiej oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w 2010 roku powstało na Dolnym Śląsku pierwszych 20 zdjęć Romów. Pokazano na nich m.in. nauczycieli, trenera hokeja, przedsiębiorcę, pastora, górnika, urzędników. Wernisaż zaprezentowano jesienią, w Muzeum Okręgowym w Wałbrzychu. Po jego sukcesie stwierdzono, że pomysł zasługuje na rozwinięcie, że istnieje wielka potrzeba, by sportretować więcej podobnych postaci i pokazywać jak najszerszemu gronu odbiorców. Dofinansowanie Unii Europejskiej uzyskane pod koniec 2011 roku umożliwiło realizację tego przedsięwzięcia. Tak powstał projekt „Romskie Odrodzenie”. Był on wdrażany na terenie Dolnego Śląska w okresie II 2012 – VII 2013 roku. Działania w nim zaplanowane obejmowały różne nośniki informacji: billboardy, spoty reklamowe w radiu, artykuły sponsorowane i wkładki tematyczne w prasie, reklamę w Internecie, wystawy w galeriach, stworzenie muralu we Wrocławiu i prezentacje na portalach społecznościowych. W koncepcji kreatywnej kampanii wykorzystano, do stworzenia całej identyfikacji wizualnej projektu i wszystkich materiałów graficznych, zdjęcia Chada Evansa Wyatta. Posłużono się prostymi, czarno-białymi zdjęciami Romów do stworzenia pewnego rodzaju siatki – tła (o charakterze wyblakłym, poszarzałym). Miało to symbolizować pryzmat uprzedzeń, przez jakie postrzegani są zazwyczaj Romowie. W centralnej części projektów graficznych eksponowani są poje-

²⁸ Więcej na ten temat m.in. w: Ch. E. Wyatt, *Romarising: A European Model for Romani Advocacy*, [w:] *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, J. Balvin, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2010; J. Balkowski, Ł. Kwadrans, *ROMARISING. Some of the Many as seen by photographer Chad Evans Wyatt*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2014; eidem, *Romarising V4...*; K. Zwierzyńska, *The Roma Rising (Romskie Odrodzenie)*, [w:] *Roma in Visegrad Countries...*; www.romarising.com [2.05.2015]; www.jednizwielu.pl [2.05.2015]; www.romowie.info [2.05.2015].

dynczy bohaterowie, których portrety są już kontrastowe, nasycone. W ten sposób pokazano metaforyczną drogę od ukrycia do ujawnienia, od anonimowości do podmiotowości, a ostatecznie od stereotypowego, negatywnego postrzegania Romów w społeczeństwie, do pozytywnego i wolnego od uprzedzeń. Kolorystycznie koncepcja oparta została na zestawie kilku barw: odcieniach szarości, czerni, bieli i żółci. Tego ostatniego koloru użyto nieprzypadkowo. Żółty to kolor symbolizujący wykluczenie, w przeszłości stosowany był do oznaczania wykluczonych grup społecznych, etnicznych, czy religijnych. W warstwie tekstowej postawiono na krótkie komunikaty, proste zdania oparte na schemacie: Jest Polakiem. Jest Romem. „Jest górnikiem (zawód). Rafał (imię), jeden z wielu”. Dzięki skróceniu tekstu do niezbędnego minimum chciano wzmocnić siłę jego przekazu. Zdania te mają na celu pokazać, że Romowie są Polakami (i te dwie tożsamości się nie wykluczają), wykonują ciesząc się szacunkiem zawody, co przeczy stereotypowemu przekonaniu o ich niechęci do pracy zawodowej. Dopełnienie przekazu stanowi zdanie wskazujące, że Ci bohaterowie to nie odosobnione przypadki, ale jedni z wielu, autentyczne postaci, których w całym kraju znajdziemy dużo więcej. Zasadniczą część pracy nad stworzeniem wystawy autor, Wyatt, wykonał na przełomie marca i kwietnia 2012 roku, kiedy to odbył podróż po całym kraju, uwieczniając bohaterów w sytuacjach dnia codziennego, w ich zwyczajnym otoczeniu. Przez 40 dni tandem, złożony z fotografa i pracownika Fundacji PROM, przejechał około 7 000 km, odwiedzając ponad 30 miast i miasteczek. Wyatt wykonał prawie 7 000 zdjęć, z których, podczas wielu godzin żmudnej pracy przed monitorem komputera, wybrał 60 najlepszych. Obrazy te, połączone z dwudziestoma pracami wykonanymi w 2010, składają się na pełną polską edycję ROMARISING. Pokazano na nich Romów, którzy osiągnęli sukces społeczny i zawodowy, żyją i pracują obok nas, są w pełni akceptowani przez społeczeństwo. Spośród tych 80 Romów wybrano 6 głównych bohaterów kampanii. Ich wizerunek wykorzystano do stworzenia radiowych spotów reklamowych, billboardów prezentowanych w przestrzeni miejskiej oraz krótkich filmów dokumentalnych udostępnianych w Internecie. Bohaterowie ci pojawiają się również na materiałach reklamowych i gadżetach projektu: kartkach pocztowych, ulotkach, teczkach, plakatach. Jedno z ważniejszych wydarzeń w projekcie to pokazywana w 6 miastach województwa dolnośląskiego wystawa zdjęć BOHATEROWIE KAMPANII SPOŁECZNEJ JEDNI Z WIELU W OBIEKTYWIE CHADA EVANSA WYATTA. Składa się na nią 80 czarno-białych fotografii portretowych pokazujących polskich Romów, których życie zaprzecza panującym w społeczeństwie stereotypom. Do każdego zdjęcia dołączony jest krótki wywiad, z którego dowiadujemy się, skąd bohater pochodzi, jakie

ma wykształcenie i zawód, czy żyje tak, jakby sobie tego życzył, jakie są jego plany na przyszłość oraz czym się kieruje w swoim życiu. Projekt jest obecny również w Internecie. Stworzono portal jednizwielu.pl, poświęcony w całości tematyce romskiej, informujący o bieżących wydarzeniach projektowych oraz będący źródłem wiedzy o współczesnej sytuacji mniejszości. Publikowane są tam wywiady z bohaterami kampanii, badaczami tematyki romskiej oraz osobami aktywnie działającymi na rzecz poprawy warunków życia Romów. Znaleźć tam można elektroniczną wersję wystawy ROMARISING, informacje o idei projektu i jego przebiegu, a także wszystkie materiały multimedialne, jakie powstały w związku z nim: spoty radiowe, filmy o bohaterach, reportaże z wernisażu, relacje z akcji towarzyszących projektowi. Był on współfinansowany ze środków Unii Europejskiej (w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego).

Jedni z wielu jako dopełnienie idei walki ze stereotypami na temat Romów

„Jedni z wielu” to szeroki projekt, kampania społeczna, którym towarzyszą wystawy fotografii Chada Evansa Wyatta (organizowane w miastach Dolnego Śląska, Opolszczyzny, Śląska i Małopolski), konferencje oraz publikacja albumu z fotografiami przedstawiającymi portrety bohaterów kampanii – tytułowych „Jednych z wielu”²⁹. Cel kampanii społecznej wypływa ze znajomości sytuacji romskiej mniejszości etnicznej. Romowie w Polsce to mniejszość napotykalna problemy związane z integracją. Postrzegana przez innych obywateli przez pryzmat stereotypów, uprzedzeń i niekiedy – strachu. Kampania społeczna „Jedni z wielu” realizowana jest, aby zmienić negatywne postawy i umożliwić Romom z województwa dolnośląskiego (2012-2013), małopolskiego, śląskiego i opolskiego (2014-2015) pełną integrację społeczną, rozwój zawodowy i harmonijne współżycie ze społecznością lokalną. Siłą nośną kampanii społecznej jest album i wystawy fotografii autorstwa Chada Evansa Wyatta, który swoim obiektywem uwiecznił Romów z całej Polski, piastujących w tym społeczeństwie poważane funkcje. Jednym z elementów projektu jest również ROMOPEDIA – RZETELNE ŹRÓDŁO WIEDZY O ROMACH, internetowa encyklopedia, dostępna dla wszystkich pod adresem www.romopedia.pl. Głównym celem „Romopedii” jest popularyzacja wiedzy o Romach. Hasła dotyczą zarówno historii, kultury, obyczajów, tradycji, jak i współczesnej sytuacji Romów. Będą one uzupełniane, systematycznie modyfikowane,

²⁹ Więcej o kampanii, projekcie i jego organizatorach również na <http://jednizwielu.pl/> [2.05.2015].

uatrakcyjnianie o dodatkowe materiały. „Romopedia” jest projektem towarzyszącym kampanii społecznej „Jedni z wielu”, która ma na celu również poprawę wizerunku polskich Romów. Walka z negatywnymi stereotypami, zmiana postaw wobec Romów w grupie dominującej kulturowo, zwiększa ich szanse związane z edukacją, zatrudnieniem i społeczną integracją.

Efektywność kampanii społecznej „Jedni z wielu” mierzona była, po jej zakończeniu, na Dolnym Śląsku dwiema metodami. Pierwsza z nich dotyczyła bezpośredniego zasięgu zastosowanych kanałów komunikacji, na przykład określenie liczby czytelników insertów w „Gazecie Wyborczej”, ilości odsłon banerów internetowych, czy uczestników wystaw fotografii Chada Evansa Wyatta. Druga zastosowana metoda pomiaru efektywności kampanii to zrealizowane na zlecenie Fundacji Integracji Społecznej PROM badanie społeczne. Miało ono na celu określenie wpływu podjętych działań informacyjno-promocyjnych na postrzeganie mniejszości romskiej przez mieszkańców Dolnego Śląska oraz zwiększenie wiedzy grupy docelowej o Romach żyjących w regionie. Analizie poddano także zasięg kampanii i jej rozpoznawalność. Zbieranie danych oparte zostało na zrealizowanych w kwietniu 2012 oraz czerwcu 2013 roku falach badania opinii mieszkańców Wrocławia, Głogowa, Kłodzka, Legnicy, Świebodzic oraz Wałbrzycha. W celu zgromadzenia poglądów respondentów wykorzystano technikę wywiadu telefonicznego, wspomaganego komputerowo (CATI), przy zastosowaniu standaryzowanego narzędzia badawczego (kwestionariusza)³⁰. Dobór badanych miał charakter losowy. Kampania „Jedni z wielu” osiągnęła w wybranych miastach wysoki poziom rozpoznawalności. „Spontaniczną znajomość” hasła i związanych z nim kreacji wskazywało 32% mieszkańców Wrocławia i 40% badanych z pozostałych miast. Dla „znajomości wspomaganej” wskaźniki osiągnęły odpowiednio 70% we Wrocławiu i 81% poza nim.

Autorom projektu udało się uzyskać wysoki wskaźnik poprawy postaw wobec mniejszości romskiej na Dolnym Śląsku. We Wrocławiu pozytywną zmianę odnotowano dla blisko 14% respondentów, zaś poza nim – dla 21% uczestników badania. Dane deklaratywne weryfikuje zastosowanie kilku wskaźników uzupełniających: poprawiła się opinia respondentów o wpływie Romów na sytuację ekonomiczną i społeczną w miastach, zmniejszył się dystans społeczny (w mikro- i makroskali), a także spadł poziom zgody na pejoratywne, obiegowe opinie o mniejszości romskiej. Jeszcze lepsze wyniki

³⁰ Ze względu na specyfikę Wrocławia, wyłaniającą się w istniejących opracowaniach na temat miasta – dobrano dwie niezależne, równoliczne (po 384 osoby) próby badawcze mieszkańców stolicy województwa oraz pięciu pozostałych miast, w których realizowana była kampania.

uzyskano w obszarze wzrostu wiedzy respondentów o mniejszości romskiej. Blisko połowa badanych (17% wrocławian i 22% mieszkańców pozostałych miast) przyznaje, że w wyniku kampanii zwiększyła się ich wiedza o Romach. Weryfikacji służy „niedeklaratywny wskaźnik samooceny wiedzy” o tej mniejszości, którego średnia wartość w badanym okresie również wzrosła. Bazując na uzyskanych danych ilościowych można zatem przyjąć, iż średnia „spontaniczna rozpoznawalność” kampanii wśród mieszkańców Dolnego Śląska to 34%, natomiast jej „znajomość spontaniczna” to znacznie ponad 70%. Wskaźnik poprawy postaw wobec mniejszości romskiej określa się na 17,5% odbiorców kampanii, zaś zwiększenia wiedzy – 19,8% mieszkańców regionu. Po pozytywnym zakończeniu kampanii można zatem zastanowić się nad wykorzystaniem gotowego projektu do realizacji w innych krajach niż Polska, gdzie problemy społeczności romskiej są znacznie większe, a kampania objęłaby znaczącą liczbę adresatów.

Jak można dostrzec, po krótkim komunikacie na temat działalności jednej z wybranych organizacji pozarządowych, aktywności NGO (organizacje pozarządowe) wpisują się w ideały edukacji międzykulturowej. Wrocławski PROM to organizacja otwarta i twórcza, odważnie podejmująca się trudnych zadań na rzecz zmiany postaw wobec romskiej mniejszości etnicznej w Polsce na progu XXI wieku. Przedstawiciele Fundacji deklarują, że w najbliższym czasie, wraz z partnerami z innych krajów Unii Europejskiej, będą chcieli aplikować o środki na realizację dużych, międzynarodowych projektów na rzecz społeczności romskiej.

Działalność takich aktywnych instytucji trzeciego sektora, jak i przychylność władz oraz postawa otwartości mieszkańców krajów zamieszkiwanych przez Romów, mogą prowadzić do zmiany postrzegania przedstawicieli tej grupy etnicznej w sposób stereotypowy. Tego typu aktywność ma szansę służyć integracji poprzez akceptację, w myśl harmonijnej koegzystencji grup odmiennych kulturowo. Idealem jest zwiększenie wiedzy na temat grup odmiennych kulturowo wśród dominującej społeczności. Szczególnie istotne wydaje się organizowanie wspólnych staży, spotkań i wyjazdów integracyjnych, a także przygotowywanie projektów razem z Romami, przełamywanie stereotypów poprzez poznanie, przejście od tolerancji i akceptacji do interakcji z Innością.

Obecna sytuacja Romów, pomimo pewnych zmian, propozycji legislacyjnych, programów rządowych i europejskich, kampanii społecznych zwiększających świadomość społeczeństwa, jest jednak wciąż niezadowolająca.

Wymaga wielu zabiegów, działań metodycznych, w kontekście realizacji ideałów edukacji międzykulturowej. Powyższy komunikat, dotyczący przede wszystkim działalności Fundacji PROM, miał na celu krótki przegląd projektów dotyczących przeciwdziałania dyskryminacji na tle etnicznym, religijnym i kulturowym. Można na tej podstawie wyprowadzić poniżej sformułowane ogólnie wnioski. Istotne wydaje się bowiem między innymi podniesienie świadomości społeczeństwa dominującego w odniesieniu do różnorodności kulturowej i religijnej. Potrzebna jest edukacja w kontekście kulturowej aktywizacji członków mniejszości romskiej. Niezbędne są inicjatywy międzykulturowe, umożliwiające bezpośredni kontakt i współpracę środowisk odmiennych kulturowo ze sobą. Potrzebne jest zwrócenie uwagi na dyskryminację ze względu na różnorodność kulturową, pochodzenie etniczne. Nie do przecenienia pozostaje rola mediów w kształtowaniu otwartych postaw wobec Inności i akceptacji odmienności kulturowej.

BIBLIOGRAFIA

- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, przekł. J. Radzicki, PWN, Warszawa 1978.
- Balkowski J., Kwadrans Ł., *Romarising V4*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2014.
- Balkowski J., Kwadrans Ł., *ROMARISING. Some of the Many as seen by photographer Chad Evans Wyatt*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2014.
- Balvin J., Kwadrans Ł., *Edukacja międzykulturowa w wybranych międzynarodowych projektach dotyczących Romów w Czechach, Polsce i Słowacji*, [w:] *Edukacja międzykulturowa w Polsce wobec nowych wyzwań*, A. Paszko (red.), Stowarzyszenie Willa Decjusza, Kraków 2011.
- Drózdź-Balkowska M., *Realizacja rządowego Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce przez Fundację Integracji Społecznej „Prom”*, [w:] *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, J. Balvin, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2010.
- Feliksiak M., *Postawy wobec Romów w Polsce, Czechach, na Węgrzech i Słowacji. Komunikat z badań*, Warszawa, czerwiec 2008, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_104_08.PDF.
- Ficowski J., *Cyganie na polskich drogach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985.
- Fijałkowska M., *Integracja a kultura i religia imigrantów*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2010.
- Gerlich M. G., *Graffiti a problem „obcego”*, „Dialog-Pheniben” 2001, nr 2/3.
- Giza-Poleszczuk A., Poleszczuk J., *Cyganie i Polacy w Mławie – konflikt etniczny czy społeczny?*, [w:] *Trudne sąsiedztwa, z socjologii konfliktów narodowościowych*, A. Jasińska-Kania (red.), Scholar, Warszawa 2001.
- Grzegorek J. N., *Romowie – kulturowe postrzeganie innych etnicznych*, Związek Romów Polskich, Szczecinek 2007.
- Habermas J., *Uwzględniając Innego. Studia do teorii politycznej*, przekł. A. Romaniuk, J. Kloc-Konkołowicz, PWN, Warszawa 2009.
- Kapralski S., *Naród z popiołów. Pamięć zagłady a tożsamość Romów*, Scholar, Warszawa 2012.
- Kultura dominująca jako kultura obca*, J. Mucha (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 1999.

- Kwadrans Ł., *Edukacja Romów. Studium porównawcze na przykładzie Czech, Polski i Słowacji*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław – Wałbrzych 2008.
- Kwadrans Ł., *Education of the Roma in the Czech Republic, Poland and Slovakia – gap confrontation between expectations and reality – comparative research*, Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2011.
- Macrae C. N., Stangor Ch., Hewstone M., *Stereotypy i uprzedzenia*, przekł. M. Majchrzak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999.
- Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Inny w przestrzeni społecznej*, B. Jachimczak, K. Pawelczak, A. Wojciechowska (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. W poszukiwaniu pozytywów*, I. Chrzanowska, B. Jachimczak, K. Pawelczak (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2013.
- Mirga A., Gheorghe N., *Romowie w XXI wieku. Studium polityczne*, Universitas, Kraków 1998.
- Mirga A., Mróz L., *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, PWN, Warszawa 1994.
- Nowicka E., Majewska M., *Obcy u siebie. Luteranie warszawscy*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1993.
- Ossowski S., *Wielogłowy lewiatan a grupa społeczna. O perypetiach pojęciowych w socjologii*, [w:] idem, *Dziela*, t. 4, PWN, Warszawa 1967.
- Schutz A., *The stranger. An essay in social psychology*, [w:] idem, *Collected Papers*, t. 2, *Studies in Social Theory*, Martinus Nijhoff, Hague 1976.
- Simmel G., *Obcy*, [w:] idem, *Socjologia*, PWN, Warszawa 1975.
- Stefaniak A., Witkowska M., *Społeczne kontakty Polaków, czyli czy znamy ludzi innych niż my sami i czy chcemy ich poznawać?*, Centrum Badań nad Uprzedzeniami, Warszawa 2014.
- Szewczyk M., *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2013.
- Wyatt Ch. E., *Romarising: A European Model for Romani Advocacy*, [w:] *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, J. Balvin, Ł. Kwadrans (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2010.
- „Znak. Inny – Obcy – Bliźni” 2004, nr 1 (584), r. LVI, Kraków.
- Zwierzyńska K., *The Roma Rising (Romskie Odrodzenie)*, [w:] *Roma in Visegrad Countries: History, Culture, Social Integration, Social Work and Education*, J. Balvin, Ł. Kwadrans, H. Kyuchukov (red.), Wydawnictwo Fundacji Integracji Społecznej PROM, Wrocław 2013.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- www.errc.org
- www.fundacijaprom.pl
- www.jednizwielu.pl
- www.romarising.com
- www.romowie.info
- http://www.watchdocs.pl/2014/f/wyrok_na_wegrzech-film-5-pl.html
- http://wyborcza.pl/1,75475,17105461,Glosny_film__Wyrok_na_Wegrzech____Romowie_sa_mordowani_.html
- www.visegradroma.com

SUMMARY**Suggestions for designing changes in stereotypical perception of Roma in the 21st century Poland – exemplified by the activity of the Foundation for Social Integration PROM**

The author of this text presents the causes of stereotyping the Roma, the consequences of such attitudes, and suggests possibilities for active counteraction and changing the current situation. He analyzes the chosen concepts of cultural difference. He presents examples of stereotypes, the reasons for non-acceptance, the social situation of the Roma. He indicates the activities of the Foundation for Social Integration PROM as the proposal for change. He describes the project of social campaign carried out by this organization and the results of the evaluation at the end of its part.

KEY WORDS: Roma, stereotypes, intolerance, inequality, social campaign, intercultural education.